

**КИНОИЗКУСТВОТО КАТО ОБРАЗОВАТЕЛНА ВЪЗМОЖНОСТ ЗА
ЕТИЧЕСКА РЕФЛЕКСИЯ ВЪРХУ ПРОБЛЕМИ, СВЪРЗАНИ С
ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ**

ЕВЕЛИНА ИВАНОВА-ВАРДЖИЙСКА

ПУ „Паисий Хилендарски“

evaivvar@gmail.com

**CINEMA AS AN EDUCATIONAL APPROACH FOR ETHICAL
REFLEXION ON PROBLEMS CONCERNING THE USE OF
INFORMATION TECHNOLOGIES**

EVELINA IVANOVA-VARDZHIYSKA

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

Abstract

It is not easy for the digital generations nowadays to get motivated and to establish critical distance toward the information technologies to be able to reflect on ethical problems concerning their usage in human life. Beside expert knowledge of technologies and high level developed critical thinking cinema can provide suitable possibilities for ethical reflection. Thus potential will be demonstrated by ethical analyses of “The Circle”(2017) and by providing some suggestions how to work with the film while teaching philosophy.

Keywords: ethical inquiry, cinema, film and philosophy, information technologies

I. Въведение

Животът ни вече е немислим без информационните технологии. Съвременни философски изследвания описват процеси на ре-онтологизация на реалността и предефиниране на социалното взаимодействие като свободен обмен на взаимно свързани информационни организми. [Floridi, 2007]. Развитието на технологиите създава обществена среда, която *трансформира* всички елементи на човешката ситуация. [Venn, 2007]. Технологиите осигуряват лесен достъп до общуване и консумация, без усилие и без критично мислене.

Очертава се нов начин на живот, нов *дигитален етос* с амбивалентни характеристики. Необходима е етическа рефлексия върху тези неизбежни промени, която да изследва как технологиите променят представите ни за добър живот заедно.

Още в средата на 20 в., Хайдегер отбелязва, че проблемите с използването на техниката не са технически, а метафизически. Основа на техниката е определен светоглед на обективизиращо мислене за света като наличен ресурс за постигане на практически цели. Затова единствено философията може да схване проблематичната същност на техниката като обективизиращо „рамкиране“ на света, което го лишава от смисъл и ценност. Аналогично можем да твърдим, че съвременните проблеми с употребата на ИКТ не са просто технологични, а са свързани с определени ценности, нагласи и начин на мислене. Проблемни не са самите технологии, а начинът, по който променят възгледите ни за света, човека, отношенията в общност и смисъла на живота. Ако успеем критично да разпознаем влиянието на технологиите върху мисленето и живота ни, имаме някакъв шанс – не да ги контролираме, защото според Хайдегер „по своята същност техниката е нещо, което човекът не може да владее“ [Heidegger, 1962], а да изградим *рефлексивно отношение* към технологиите - да осъзнаваме своята зависимост, както и предпоставките на собственото си (технологично) мислене.

Чрез изследване на възможностите за образователно въздействие на киноизкуството, в този текст ще бъде направен опит за аргументиране на следните тези:

теза 1: Рефлексивната нагласа към технологиите е възможно основание за по-хуманен и етичен начин на живот в технологичния свят така, че човекът да запази своята свобода, достойнство и права.

теза 2: Образованието по философия и етика може да допринесе за изграждането на такава рефлексивна нагласа.

За да докажем подобна теза, ще конструираме споделено кинопреживяване на екзистенциална ситуация, в която технологиите променят традиционни ценности и права. Чрез силата на преживяването като „гранична ситуация“ става възможно да се осъзнае нуждата от съществена промяна в отношението ни към технологиите.

II. Киноизкуството като алтернативна образователна възможност за етическа рефлексия

Спонтанната и неререфлектирана потопеност на т.нар. „дигитални поколения“ в технологиите затруднява младите хора да погледнат критично към тяхното прилагане в живота. Саморазбиращото се боравене с технологиите скъсява дистанцията, необходима за критична рефлексия. Ето защо значима отговорност на съвременното образование е изграждането на *дигитална компетентност* [1] и мотивирането на младежите за критична етическа рефлексия върху проблематични аспекти от употребата на технологиите.

Подходи за изграждане на рефлексивна нагласа към технологиите

Възможни са различни пътища за постигане на рефлексивна нагласа към технологиите. От една страна, такава нагласа може да се породи от задълбочено познание за самите технологии на експертно ниво, което не се среща често сред младежите или техните преподаватели. Експертите, които притежават такива познания за технологиите, проявяват значителна предпазливост в употребата им. [2].

От друга страна, необходимо е добро ниво на критично и аналитично мислене, за постигането на което скромното присъствие на философията и етиката в средното и висше образование не е достатъчно. Въпреки заявената в Закона за предучилищно и училищно образование насоченост на образованието към изграждане на компетентности [ЗПУО, 2016:чл.5 (1)], образователната практика все още е доминирана от знанията. Резултатът е неспособност на голяма част от българските ученици да прилагат наученото в житейски ситуации, установена от сравнителни международни изследвания като PISA и ICCS [PISA, 2015; ЦОУПО, 2017]. Ситуацията при студентите е подобна, макар и да няма надеждни изследвания за нивото на техните компетентности.

Ако не можем да предположим наличието на експертни знания за технологиите и/или високо ниво на критично мислене, как бихме могли по алтернативен път да създадем условия за етическа рефлексия върху проблеми на технологиите?

теза 3: Използването на филми в преподаването на философия и етика създава алтернативна възможност за етическа рефлексия.

Философски потенциал на киноизкуството

Пореди ограничения обем на тази статия не е възможно да се коментира по същество интересната специализирана дискусия за отношението между философия и

кино [Jost, 2017:39-43] [3]. Затова тук ще бъдат отбелязани само отделни характеристики на киноизкуството, които създават плодотворни възможности в преподаването на философия и етика:

- Киното може да функционира като своеобразен *визуален мисловен експеримент*, който използва въображението, за да разшири сферата на познаваемото като показва и оценява очакваните последици от значими промени в обществото.
- Добрите филми разказват *добри истории*. Историята може да постави важен философски проблем по разбираем начин, защото го вплита в събития и отношения и така разкрива неговия екзистенциален смисъл. Подобна „комуникативна стратегия“ е позната в историята на философията още от времето на Платон (мита за пещерата). Според Евангелието, Исус Христос също предава значими духовни послания в „протички“ притчи. Разказването на истории е типично човешки начин за *създаване на смисъл и въвеличане в съвместен разумен диалог*.
- Киноизкуството се отличава със *силно емоционално въздействие*. При гледането на филм цялостната личност на зрителя се оказва въввлечена в историята чрез синергията на образи, цветове, музика, звуци и жестове. Чрез дълбокото въздействие върху емоциите киноизкуството може да подтиква към емпатия, съпреживяване и размисъл.
- Споделеното кинопреживяване в учещата общност може да има силен *мотивиращ ефект* като предизвика интерес към философски проблеми.
- Кинопреживяването е *реален споделен опит*, „конкретна озадачаваща ситуация в опита“, която може да бъде първа стъпка в съвместно философско или етическо изследване според научния изследователски метод, разработен във философията на прагматизма [Варджийска, 2018:18].

III. Филмов анализ

Потенциалът на киното да мотивира учещите за размишление върху етически и философски проблеми, свързани с информационните технологии, ще бъде демонстриран чрез конкретен филмов анализ. Филмът „Кръгът“ (2017) с участието на Ема Уотсън и Том Ханкс е създаден по едноименния роман на Дейв Егърс. *Историята: Младата Мей започва работа за „Кръгът“ – най-голямата и най-могъща*

компания за информационни технологии и социални мрежи. Момичето става част от добре организирана общност от млади и амбициозни хора, в която постепенно губи личното си пространство. Мей е подтикната да участва в експеримент - публично да споделя в социалните мрежи всеки момент от живота си чрез видеопредаване в реално време от незабележима микроскопична камера. Тази промяна в живота ѝ я лишава от право на усамотение и влияе неблагоприятно върху отношенията с нейните близки и приятели. В началото Мей всеотдайно работи по развитието на проекта. Драматично събитие променя нагласата ѝ към използването на технологиите. Мей узнава как ръководството на „Кръга“ злоупотребява и печели от информацията, която събира за милиони хора в цял свят. На финала тя успява да използва силата на технологиите, за да разобличи шефовете на корпорацията.

Основни действащи лица са:

- Мей и нейното семейство с баща, болен от множествена склероза и
- приятели – Мърсър, любител на природата, който живее „офлайн“, извън социалните мрежи и Ани – висш мениджър в „Кръга“;
- Еймър Бейли и Том Стентън – шефовете на фирмата;
- Тай Лафит – изобретател на основния продукт на фирмата.

В този текст ще бъдат интерпретирани предимно някои етически понятия, тъй като филмът показва един възможен модел на човешки отношения, *нов етос*, създаден чрез прилагането на информационните технологии. Този етос е твърде различен от обичайното съвременно разбиране за съвместен добър живот, който се основава на ценности като *човешкото достойнство, свобода и човешки права*.

Светът на „Кръга“

Кръгът е символ на самодостатъчно и свършено цяло. Кампусът на фирмата, изграден под формата на кръг, обхваща широки вътрешни пространства, в които има барове, стени за катерене, зелени площи, пейки, сцена на открито и какво ли още не. Цялото съоръжение е разположено на нещо като полуостров, отделено с водни площи от другия свят. Сградите са с широки общи пространства, много светлина, стъкло, стъпала. Животът на общността е организиран възможно най-въълнуващо - така, че служителите *сами да не искат* да напускат видимите стени на сградите и невидимите стени на „общността“.

Чрез *контраст между светло и тъмно* е представен кабинетът на шефовете. Той е по-скоро малък, с луксозна библиотека и традиционен уют, решен в по-тъмни тонове от общите пространства. Тъмни са и подземията с ограничен достъп, където са разположени сървърите за съхранение на информация. Тук тъмнината загатва за тайните, които ще бъдат разобличени на финала.

Освен съвършенство, кръгът може метафорично да препраща и към тоталитарно общество, което регулира *всяка* сфера от живота на своите членове. Редица тайни езотерични общества и секти често са наричани „кръгове“. Чрез *амбивалентността* на името на компанията е загатната от самото начало и амбивалентността в използването на технологиите.

Хората в „Кръга“ - „сайкълърите“ - са *постоянно заедно*. Тяхната заедност придобива символичен израз по време на общите събрания, наричани „петъци на мечтите“, които са грижливо инсценирани. В развитието на действието ставаме свидетели на четири такива събрания. Първото е доминирано изцяло от шефа Бейли и демонстрира възможностите на новата микровидеокамера да предава качествена картина от всякакви места, нейното лесно закрепване и практически нелегална употреба за (привидно) добри цели. Второто събрание отбелязва въвличането на Мей в специален проект, в който тя прави личния си живот напълно прозрачен за всички членове от мрежата на „Кръга“ в целия свят. По време на третото събрание се случва драматичното събитие, което променя отношението ѝ към технологиите, а четвъртото е развързката, при която младата героиня използва същите тези технологии, за да разобличи шефовете на фирмата. Всичко важно в историята се случва „на сцената“, като риалити шоу. Този детайл подсказва на критично настроения зрител, че ценностите и основанията на този „нов свят“ са по-вероятно идеологически, драматургично инсценирани, отколкото реално споделени.

Ценностите на „новия свят“

В различни сцени от филма се декларират и демонстрират основополагащите ценности на дигиталния етос на „Кръга“:

- *социалност* – „Споделянето е загриженост“;
- *прозрачност* – „Знаенето е добро, но знаенето на всичко е по-добро“ и „Тайните са лъжи“ (публично заявление на шефа Бейли);

- *откритост* – „задължение за откритост“ и изискване за отчетност и откритост към политиците като публичните фигури: „Трябва да знаем какви са хората, които ни представляват и харчат парите ни“;
- *демокрация* – експеримент за „отворена и отговорна демокрация“ – сенатор прави публично достъпни всички свои срещи, телефонни разговори и мейли в реално време;
- *перфекционизъм* - Всичко е възможно, просто трябва да се работи здраво и да се използва напълно потенциала на всеки човек.;
- *взаимопомощ* – „Ако някой служител има проблем, ние го разрешаваме“. (медицинска застраховка и осигуряване на лечение за бащата на Мей).

Подвеждащото при тези ценности е техният декларативен и лицемерен характер. В хода на филмовото действие те се оказват празни думи, обезсилени от реалните „ценности“ и цели на „Кръга“: печалба, контрол, пренебрегване на личността, прикритост, манипулация, тоталитарност и антидемократичност.

Свобода

Различаването на добро и зло в етиката се основава на свободата като най-важна ценност и израз на човешкото достойнство. „Кръгът“ ловко използва технологиите за ограничаване на личната свобода и за манипулиране на свободния избор чрез комбинация от стратегии, които варират от изкушения и „безплатни“ подаръци до психологически натиск, манипулиране на чувството за вина и едностранчиво представяне на информация. Шумно се рекламират „ползите“ от технологиите, а се премълчават и прикриват техните „негативни“ ефекти и целите, за постигането на които се използва събраната информация. Този манипулативен ефект се подсилва и от красноречивите, иронично звучащи, имена на основни продукти на фирмата – „ТруЮ“ (истинският Ти) – приложение за управление на универсална интернет-идентичност, която използва истинското име и номера на кредитната карта; „Сий Чейндж“ – технология за тотално, невидимо и незаконно наблюдение чрез микрокамери; „Соул Сърч“ (търсене на души) – програма за разпознаване и локализиране на „офлайн“-хора, които се опитват да запазят своето лично пространство.

За манипулаторите е важно е хората да забравят за реалния свят, да нямат коректив – Мей с месеци не излиза от кампуса. Важно е да имат усещането, че

доброволно се съгласяват с примамливите предложения на фирмата – Мей сама предоставя информация за здравословното си състояние или се съгласява да споделя в реално време своя професионален и личен живот в световната мрежа на „Кръга“.

Манипулацията има за цел да отвлече вниманието на хората, да запълни времето, така че да няма възможност за критично мислене и за истински свободно действие. Въпреки това здравият разум на Мей я подтиква да реагира със спонтанен смях на абсурдни проекти като „Чайлд Трак“ – програма, която вкарва чип в костите на деца, за да ги пази от хищници (?!). Чрез емоциите на близките – отказът на семейството и Мърсър да комуникират с нея, защото искат да запазят личното си пространство от пълната прозрачност, Мей получава сигнали за „обратната страна“ на фирмените проекти, но упорито ги пренебрегва. Водена от амбиция, тя дори се превръща в лице на „промяната“, участва в инсценирането на общите събрания и ражда „гениални“ идеи за постигане на *пълна демокрация* чрез автоматично регистриране на гражданите за участие в избори през профила им в „Кръга“. Така във филма е представен лъскав и ловък опит антиутопията на „Големия брат“ да бъде предефинирана като утопия – постигане на съвършеното общество чрез тоталното наблюдение.

„Тъмната страна“ на технологиите

Действително микрокамерите дават възможност на потребителите да се осведомят за времето на плажа или да разкриват нарушения на човешките права, но също така следят постоянно всички служители на „Кръга“. Неволно Мей излъчва като видео по целия свят интимна сцена между своите родители, което ги поставя в неловка ситуация. Младата жена разбира, че не е възможно да контролира ефекта от използването на технологиите, когато, без съгласието на приятеля си, споделя в социалните мрежи снимка на изработен от него полилей от намерени в гората рога на елени. Вместо доброжелатели, публикуването на снимката донася на Мърсър негативни коментари, обиди („убиец на елени“) и дори заплахи за живота.

Събитието, което напълно преобръща нагласата на героинята към технологиите е демонстрацията на програмата „Соул сърч“. Приложението успява само по снимка от официален документ с помощта на потребителите на мрежата за 10 минути да открие и разпознае случайно избрана жена, която е извършила престъпление. Шефът Бейли изненадващо предлага на Мей да потърсят нейния приятел: „Ако всеки може да бъде

намерен, тогава никога не можем да загубим приятел“. Драстичното погазване на правата и личното пространство на Мърсър преминава в преследване по планински път и завършва с драматична катастрофа.

Избраните филмови сцени демонстрират колко проблематичен е дигиталният етос на „Кръга“, който ограничава свободата на хората чрез контрол върху свободното време и правата и манипулиране на изборите им. Напълно пренебрегнато е човешкото достойнство, защото безпроблемно се нарушават човешките права и се ограничават възможностите на личността да решава, да разполага със себе си, времето и живота си и да контролира как се използва събираната за нея информация.

С помощта на компютърния гений Тай Лафит Мей успява да надхитри шефовете на фирмата и да ги подмами в капана на пълната откритост като публикува техните най-големи лични тайни. Мей излиза от тъмнината на залата и на манипулативната власт на технологиите и символично преминава към ослепителната светлина на деня.

IV. Отворен финал

Филмът завършва изненадващо и малко набързо. Дали Мей побеждава в битката срещу комерсиалното и манипулативно използване на технологиите? Успешна ли е стратегията за „непрекъсната връзка и радикална откритост“ на всички пред всички? Ето една възможност за използване на филма в преподаването на философия.

Финалната сцена от филма ни показва Мей, която плава със своя каяк в открити води и се усмихва на камерата. Усмивката ѝ в едър план е показана на цял екран. Постепенно образът ѝ се смалва до частица върху голям шарен екран, разделен на множество малки квадратчета – образи на други хора, в други ситуации и на други места по света.

- Оптимистичен или песимистичен е този финал?
- Как преценявате цялостно филма – като утопия или като антиутопия?
- Аргументирайте позицията си по тези въпроси чрез сравнително разглеждане на символичния смисъл на кръга в началото и пъзела/мозайката от екрани в края на филма.
- Как бихте променили финалния кадър, за да бъде финалът по-оптимистичен, за да изразява по-хуманен и етичен начин на живот в света на информационните технологии?

БЕЛЕЖКИ

- [1] Дигиталната компетентности е преносима компетентност за учене през целия живот. Дефинирана е като: „сигурно, критично и креативно използване на ИКТ за постигане на цели, свързани с действия, работа, учене, забавление и включване в обществото [Ferrari, 2013].
- [2] Средствата за масово осведомяване съобщават как водещи имена в сферата информационните технологии ограничават употребата им в семействата си.
- [3] Възгледите за това отношение варират от признаването на киното като пълноценен начин да се философства до инструментализирането му като ефектно средство за визуализиране на философски идеи.

ЛИТЕРАТУРА

- Ferrari A.** (2013). DigComp: a framework for developing and understanding digital competence in Europe. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Floridi L.** (2007). A look into the future impact of ICT on our lives. // *The Information Society* Vol. 23, No. 1, pp. 59 – 64.
- Heidegger, M.** (1962). Die Frage nach der Technik in Heidegger, M. Die Technik und die Kehre. Pfullingen, Neske 1962.
- Jost, L.M.** (2017). *Methodik des Philosophierens mit Filmen*. Berlin, Lit Verlag, 2017.
- PISA** (2015). Природните науки и технологиите в училището на XXI век, Резултати от участието на България в Програмата за международно оценяване на учениците PISA 2015, http://copuo.bg/upload/docs/2016-12/book_2016_web.pdf, [посетен 30.09.2019]
- Venn C., R. Boyne, J. Phillips and R. Bishop** (2007). “Technics, media, teleology: interview with Bernard Stiegler”, *Theory, Culture & Society* Vol. 24, No. 7-8, pp. 334–341.
- Варджийска, Е.** (2019). Етическо изследване и развитие на етическа компетентност в средното училище.// *Етически изследвания*, бр. 4/кн.1/2019 г., <https://jesbg.com/>, [посетен 30.09.2019]
- ЗПУО** (2016). Закон за предучилищното и училищно образование, Обн. ДВ. бр.79 от 13 Октомври 2015г., в сила от 1.08.2016 г., <http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=97877q>, [посетен 30.09.2019]
- ЦОПУО** (2017). Граждански компетентности и нагласи за активно гражданско поведение на учениците. Резултати от от участието на България в международното изследване на гражданското образование ICCS 2016, ЦОПУО, 2017, https://www.iea.nl/sites/default/files/2019-07/ICCS_2016_Report_Bulgaria.pdf, [посетен 30.09.2019]